

Impactul (auto)biografiei în Călătoriile în jurul omului de Alexei Marinat

Ori de câte ori vorbim despre noi înșine și despre viața noastră, începem un proces de construcție a identității prin narațiune. În acest sens, devenim supuși discursului guvernat de reguli, prezumtiv narațiunilor sociale și implicațiilor etice din care facem parte, pentru a sedimenta imaginea noastră individuală în mintea altor oameni. În studiul „Autobiography as De-facement”, Paul de Man explorează dificultățile cu care se confruntă teoreticienii preocupați de „narațiunile vieții” în încercarea de a defini autobiografia ca gen. Căutarea unei definiții generale a ceea ce poate fi exact autobiografia, într-o listă de convenții generice care ar cuprinde întreaga gamă de expresii autobiografice, pare a fi un demers imposibil. Un obstacol ce continuă să fie discutat și pus la îndoială este presupusa distincție clară și bine definită dintre autobiografie și ficțiune. Paul de Man susține că „autobiografia pare să depindă de evenimentele reale și potențial verificabile într-un mod mai puțin ambivalent decât ficțiunea. Se

Alexei Marinat

pare că aparține unui mod mai simplu de referențialitate, de reprezentare și de diegeză” (2, p. 920). Întrucât un text autobiografic este scris de o persoană reală care a existat și al cărei nume propriu se află pe pagina de titlu a operei, cititorii presupun adesea că ceea ce conține o autobiografie se cuvine să fie veridic din punct de vedere istoric, fără elemente de ficțiune, o descriere exactă a evenimentelor pe care persoana le-a trăit în trecutul său. Dar această presupusă linie de separare între ficțiune și autobiografie nu este absolută în măsura în care o pot presupune cititorii. Această presupusă divizare sugerează, de asemenea, că autobiografia nu este pe deplin individuală, dar poate prezenta probleme culturale mai mari pe care un autobiograf dorește să le exploreze, să le submineze, să le expună și să le critice.

Paul de Man meditează asupra unei întrebări complexe, impunând câteva precizări despre „autobiografie (care) depinde de referință, deoarece o fotografie depinde de subiectul său și un tablou realist de modelul său” (2, p. 920). În loc să constituie o reprezentare simplă și precisă a sinelui care există în realitate, o descriere a sinelui așa precum se manifestă în momentul creației, textele autobiografice recurg la ceva mai complicat. Autorul susține că cititorii ar

putea presupune că viața produce autobiografia, deoarece un act își produce consecințele, dar s-ar putea ca proiectul autobiografic în sine să producă și să determine viața. Pentru autor, actul autobiografic nu constă doar în nararea propriei vieți de către auto-biograf, o simplă expunere a ceea ce avuse loc în viața reală, fixând pe hârtie o poveste care a fost deja complet formată și terminată. În schimb, Paul de Man susține că auto-biograficul nu creează autobiografia, ci este creat prin actul scrisului. Autobiografia creează, modelează și „produce”, în cuvintele autorului, auto-biograficul așa precum acesta este descris.

Conceptualizarea procesului autobiografic în acest fel, ca un proces în care auto-biograficul și autobiografia se creează reciproc într-o manieră ciclică, spulberă ceea ce Paul de Man numește „iluzia de referință”. Cifrul (textul) nu se mai corelează direct cu referentul (autorul); referentul poate fi înțeles ca ceva „congruent cu ficțiunea”. Descrierea autorului asupra alunecoasei granițe dintre autobiografie și ficțiune, și anume „distincția dintre ficțiune și autobiografie nu este una de polaritate, ci este neclară”, le cere cititorilor să pună la îndoială tot ceea ce au considerat anterior drept adevăr despre presupusa diviziune între ficțiune și textele autobiografice.

Aceasta este o recunoaștere care devine deosebit de semnificativă în cazul jurnalelor și memoriilor consemnate de intelectualii vremii, care au scris despre ei înșiși într-o perioadă de dictatură, sau mai târziu, când au trebuit să se confrunte cu provocarea de a se defini ca participanți ai mediului cultural-istoric, victime ale unei ideologii dominante. Ținând cont de toate aceste observații, putem spune că scrierea autobiografică nu este niciodată stabilită o dată pentru totdeauna, ci evoluează de-a lungul timpului datorită influenței multor componente sociale și istorice care intră în joc ori de câte ori avem de-a face cu aceasta. Chiar de la bun început, memorialistul basarabean Alexei Marinat preia în mod conștient rolul de povestitor și creator, vorbind direct cititorului prin prisma jurnalului intim care stă la originea memoriilor sale: „Salutările mele, caiet verde! Tot tu mă salvezi câteodată, pentru că mă lași să-mi descarc sufletul: toate greutățile mele ți le împărtășesc ție” (5, p. 11). Această adresare, aparent simplă, așază în prim-plan recurgerea la autobiografie, și, mai important, autorul îmbrățișează și subliniază ficționalizarea, creația și construcția acesteia. Adresarea memorialistului face apel deopotrivă la acordul nerostit sau contractul pe care îl face cititorul cu un auto-biograf atunci când lectu-

rează un text autobiografic, ceea ce Philippe Lejeune numește „pact autobiografic”. Pactul autobiografic al lui Philippe Lejeune presupune un „contract” între autor și cititor bazat pe prezentarea textului, coperta acestuia și numele autorului. Conform *pactului*, odată ce cititorul a stabilit că numele autorului, protagonistului și subiectului autobiografiei sunt aceleași, el nu va pune la îndoială (chiar dacă este tentat) veridicitatea mesajului scris, dar va fi predispus să analizeze narațiunea, acea dorință și impulsul autorului de a scrie adevărul despre sine. Astfel, cititorul se regăsește imediat angajat într-o lectură care va rezolva chestiunea problematică a factualității și ficțiunii. Elucidând adevărul despre sine și constituindu-l subiect absolut al narațiunii este un mit. Prin urmare, Philippe Lejeune constată că o autobiografie absolută este imposibilă, dar acest lucru nu o împiedică în niciun fel să existe. Este o realitate împărtășită de un număr mare de autori și cititori. După părerea criticului Paul John Eakin, Philippe Lejeune era pe drumul său spre a stabili o poetică a autobiografiei focalizată pe cititori. Paul John Eakin, pe de altă parte, încearcă să caute exemple în acele autobiografii în care formarea „eului” protagonistului are loc ca o continuitate a „eului” colectiv. De aici, după mai multe cerce-

tări, Paul John Eakin ajunge la concluzia că identitatea este relațională, iar definiția autobiografiei, precum și istoria acesteia, trebuie „depășate pentru a reflecta tipurile de autobiografii în care identitatea relațională este afișată caracteristic” (3, p. 44).

Dacă încercăm să demonstrăm cine suntem, suntem marcați, însă nu suntem complet determinați de constrângerile fizice și sociale ale vieții noastre în cultura umană. Astfel, ne aflăm într-un mod constant de adaptare evolutivă care explică redimensionarea identităților noastre în timp și în rescrierea care uneori însoțește lucrările autobiografice ca „experiență de sine și autoexperiență, nu sunt date monolitice și invariante, ci dinamice, schimbătoare, și diverse” (3, p. xi). Aceasta este o considerație pe care cei mai mulți dintre noi o facem în timp ce evaluăm „povestirile vieții”. Este o confluență pe care Alexei Marinat o consideră o experiență constitutivă esențială în cultura țărilor dominate de regimul totalitar comunist, constatând că există un moment în viața tuturor când, sub presiunea întâmplărilor, simțim nevoia urgentă de a le înregistra în acel „caiet verde” care să ne *salveze*. Această nevoie este cu atât mai importantă pentru captivii și disidenții acestui regim din prisma evenimentelor excepționale trăite și retrăite și din

cauza modului în care unicitatea experiențelor lor de viață le-a schimbat în timpul și după dezastruoasa perioadă de detenție. Această natură evolutivă este crucială pentru scrierea autobiografică produsă în condiții de detenție și post captivitate, și, inevitabil, ridică în sine o serie de întrebări diverse.

Ce se întâmplă cu percepția pe care o au condamnații din momentul în care sunt deținuți până în momentul în care își redobândesc libertatea? Cum influențează dislocarea temporal-spațială pe care o presupune detenția asupra modului evolutiv, adaptiv inerent al „scrierilor vieții”? Certitudinea captivității implicite duce adesea la o percepție a realității care, pe de o parte, face conștientizarea limitelor din lumea detenției să fie întotdeauna foarte acut simțită. Pe de altă parte, înstrăinarea de spațiul aflat dincolo de granițele închisorii generează o proiecție a sinelui care, în conștiința deținutului, suprapune mai ușor prezentul și trecutul, peisajele familiare și necunoscute, detenția și libertatea, modificând astfel constant percepția realității în temporalitatea suspendată a stării de excepție în care acesta se află. În captivitate individul se situează într-un anumit spațiu în care scrierea autobiografică poate răspunde impulsului de a supraviețui al unui scriitor profe-

sionist sau al unui student, precum Alexei Marinat, care a simțit obligația de a-și relata viața în scris înainte și după încarcerare, însă, la momentul convenit, nu a avut instrumentele intelectuale pentru a continua o astfel de aventură. Este un impuls determinat de dorința de a supraviețui, „jurnalul era ca un ultim chibrit în taiga” (5, p. 120), după cum îl descrie memoria-listul. „Și poate că și jurnalele mele se mențineau la un nivel, mă făceau să gândesc, să mă interesez de viața altora, să cuget asupra lucrurilor și evenimentelor ce se întâmplau în lume” (5, p. 121).

Claritatea pe care o generează „scrierile vieții” se bazează pe faptul că instinctiv suntem înclinați să percepem autobiografia ca un depozit narativ, un atare container în care, cu certitudine, se manifestă puternicul sentiment al identității. Alchimia produsă de scrierile vieții în detenție este intensă, și se transformă într-o formă de evadare narativă din constrângerile de marginalizare, îngăduind deținuților să-și păstreze în viață identitățile lor unice, în același timp anihilând procesul de dezumanizare impus de către tortionari prin practici de standardizare zilnice, precum uniforme, marșurile, munca forțată, violența și pedepsele. Scrierile vieții devin un puternic instrument al deținuților în

încercarea de a se opune unui astfel de proces de anihilare.

Dacă ne orientăm pentru o clipă spre atitudinea cititorilor față de astfel de autobiografii, ar trebui să fim conștienți de faptul că există un mecanism dublu care funcționează în miezul acestora, și produce efecte diferite asupra cititorilor și autorilor unor asemenea narațiuni. Pe de o parte, lecturarea jurnalelor sau memoriilor scrise de deținuți, sau de către orice individ care a cunoscut o formă de captivitate, răscolește în cititor sentimente cu totul diferite de cele provocate de lectura oricărui alt gen literar. După cum subliniază și Paul John Eakin, autobiografia nu este cultivată în același mod în care este citit un roman. Atunci când autobiografia este concepută pe baza informațiilor verificabile, precum faptele biografice și istorice, aceasta este evaluată drept un text incontestabil și veridic, în comparație cu narațiunea ficțională. Pe de altă parte, scrierile autobiografice acordă celor care le abordează în calitate de autor un instrument prețios de natură introspectivă, în care naratorul are prilejul de a-și povesti viața. Analizând jurnalul lui Alexei Marinat constatăm că narațiunea accentuează o astfel de caracteristică a scrierii autobiografice: veridicitatea documentului-text în sine. Diaristul își așterne în scris sentimentele

și considerațiile despre starea lui, care, altfel, s-ar pierde pentru totdeauna. Indiferent dacă textul său se referă la un moment istoric cheie precum moartea conducătorului și marelui „îndrumător al proletariatului din toată lumea Iosif Vissarionovici Stalin” (5, p. 69) la 5 martie 1953 sau la un detaliu aparent ne semnificativ despre viața de zi cu zi, cum ar fi cheltuielile neprevăzute în existența unui student, transpunerea unor astfel de detalii în scris îi oferă diaristului iluzia anihilării detenției, puterea de a percepe și a înțelege momentul și de a reflecta asupra lui, transformându-l astfel într-o narațiune prin construirea unei identități narative unice.

Analizarea materialului autobiografic din prisma identității narative necesită o referință promptă asupra modului în care sunt folosiți termenii *identitate* și *sine*. Înaintând în prezenta analiză, observăm mai mulți cercetători care sunt de părerea că conceptul de „sine” este plin de contradicții aparente. Acesta este totodată fizic și mental, public și privat, universal sau specific unei culturi anumite. În demersul său cultural consacrat narațiunii autobiografice sau „povestirilor vieții”, Paul John Eakin abordează „sinele” drept un concept *umbrelă*, care include cel puțin „cinci moduri principale de experiență” (3, p. 25) ce contribuie la formarea „sinelui” fie-

cărui individ. Acestea, prezentând un anumit grad de continuitate și contribuind la experiența universală a continuității evolutive a „sinelui”, pot fi identificate în memorialistica detenției lui Alexei Marinat.

Prima modalitate de abordare o constituie „sinele ecologic” – modul în care *eul* este perceput în relație cu spațiul fizic propriu-zis, cât și interacționarea cu acesta. Cele două elemente constitutive ale sinelui ecologic sunt existența unei entități particulare într-un anumit spațiu și existența unui corpus de predispoziții și atitudini generate de aflarea în spațiul propriu-zis. Această premisă psihologică joacă un rol important în analiza memoriilor concepute în captivitate, deoarece oferă un prilej de meditare asupra vieții în detenție și asupra evenimentelor istorice care au generat o astfel de condiție. Contactul cu noi spații și medii geografice (culori, forme, orizonturi etc.) devine decisiv în corpul memoriilor analizate.

A doua modalitate de abordare este „sinele interpersonal” și se referă la modul în care *eul* interacționează cu alte persoane într-un schimb emoțional și comunicativ constant. Sub presiunea sistemului totalitar ostil, comportamentul individului denaturează, determinând descătușarea unor aspecte lăuntrice ale sinelui, care nu

s-ar fi manifestat în viața socială normală, așa precum vom demonstra în analiza autobiografiei lui Alexei Marinat.

„Sinele extins” este cea de-a treia ipostază care corespunde *sinelui* în timp ce se proiectează și se raportează la momentele din afara prezentului, reflectând asupra amintirilor personale din trecut sau prin anticiparea considerațiilor și așteptărilor cu privire la scenariile viitoare. Amintirile nu se identifică în totalitate cu percepția, deoarece memoria este în esență reconstructivă și ceea ce ne amintim se fundamentează atât pe ceea ce am stocat, cât și pe convingerile noastre cotidiene. În acest sens, „sinele extins” este interdependent cu „sinele conceptual”, deoarece perspectivele socioculturale și intelectuale sub care este perceput sinele influențează ceea ce decidem să ne amintim și, în mod inevitabil, denaturează felul în care reconstruim memoria. Filtrele memoriei sunt cele mai relevante mecanisme care influențează conturarea identităților narative. În detenție, astfel de filtre oferă forța de a scăpa de opresiunea momentului prezent, redeșteptând, în același timp, amintirile trecutului și proiectând evenimente viitoare în care condamnatul își recapătă libertatea.

A patra modalitate de abordare o constituie „sinele individual”. Acesta se identifică cu sinele

la care ne gândim de cele mai multe ori când vorbim despre autobiografie. Sinele este legat de o povară de experiențe unice disponibile în exclusivitate fiecărui individ aparte și pe care individul le împărtășește sau nu într-un jurnal într-un anumit moment al vieții sale. Aceste experiențe conștiente unice pot fi legate de aspectele interioare ale percepției sau pot fi fundamentate pe dorințe viitoare. Din conștientizarea unei asemenea unicități, se naște dorința de a păstra un jurnal secret în detenție. În general, filosofia occidentală a examinat adesea „sinele individual” ca singurul *eu* demn de analizat, mai ales după sintagma „cuget, deci exist” a lui René Descartes. Filosoful a încercat să descopere „dacă exista vreun adevăr indubitabil. Și oricine știe ceva despre filosofia sa știe că el a găsit acest adevăr în afirmația *Cogito, ergo sum*” (1, p. 77).

„Sinele conceptual” sau „conceptul de sine” este, în schimb, legat de încercările de a defini sinele ca o categorie în funcție de presupunerile de rol social și cultural, teoriile subiectivității și teoriile de atribuire a importanței conceptelor și valorilor abstracte. Spre deosebire de modalitățile precedente de abordare a sinelui, „sinele conceptual” se bazează pe idei stabilite social și comunicate verbal și nu pe amintiri sau senzații

personale. Acesta se manifestă ca un pilon de suport a tuturor celorlalte patru modalități de abordare a sinelui discutate anterior. După cum susține Paul John Eakin, cu toții suntem supuși unor construcții culturale și sociale în care suntem definiți și ne definim pe noi înșine. La numeroasele construcții existențiale din care face parte, deținutul va trebui să se conformeze și celei a închisorii, spațiului carceral care alterează modul de raportare a sinelui cu lumea externă, cu societatea și, în memoriile pe care le analizăm, cu o identitate națională în destrămare. „Sinele conceptual” coincide cu ceea ce denumim de obicei *identitate*, deoarece este „versiunea noastră care ne prezintă nu numai altora, ci și nouă înșine ori de câte ori avem ocazia de a reflecta sau de a ne angaja în caracterizare de sine” (4, p. xiv). *Sinele* este, dimpotrivă, un concept mai general, care încorporează sumele experiențelor noastre personale și, ca atare, este mai stabil, deoarece identitățile noastre se pot schimba și transforma în timp. Jurnalele memorialiștilor care au suferit cele mai severe traume psihologice în detenție demonstrează această viziune. În literatura română din Basarabia secolului trecut, memoriile autobiografice ale lui Alexei Marinat constituie notabile exemple în acest sens.

Bibliografie:

COPLESTON, Frederick, *Istoria filosofiei. Volumul IV: Raționalistii. De la Descartes la Leibniz*, trad. de Catinca Florescu, Dan-Roberta Bișa, București, 2011.

DE MAN, Paul, „Autobiography as De-facement”, în „Comparative Literature”, 1979, nr. 5 (94), The Johns Hopkins University Press, p. 920.

EAKIN, Paul John, *How Our Lives Become Stories*, New York, Cornell University Press, 1999.

EAKIN, Paul John, *Living Autobiographically: How We Create Identity in Narrative*, New York, Cornell University Press, 2008.

MARINAT, Alexei, *Călătorii în jurul omului*, Chișinău, Prut Internațional, 2004.